

SHAXS FE'L-ATVORINI IFODALOVCHI SIFATLARNING O'ZBEK TILIDAGI LEKSIKOGRAFIK TALQINI

Elmurodova Feruza Nasrullayevna

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

F.f.d., professor B.Mengliyev tahriri asosida

e-mail: feruza.elmurodova.90@bk.ru

tel: +99891 3202333

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21308756>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'quvchilarda o'zlashma so'z haqida ma'lumot olish uchun muntazam holatda ehtiyoj mavjud borligi. Lug'at bu jarayonda dastlab ma'lumot berish vazifasi bilan o'quvchini qanoatlantiradi. O'zlashmalardan to'g'ri foydalanish esa har ikki nutq shakli uchun ham birdek ahamiyatga ega ekanligi. Bundan tashqari, muvofiqlashtirish vazifasi ham muhim sanalib, o'zlashmalar orfografiyasining imlo va izohli lug'atlarga muvofiqligi, leksikografik semantizatsiyasining o'quv, umumiy, akademik izohli lug'atlar uzluksizligiga asoslari keltirilgan.

Kalit so'zlar: leksikografiya, lug'at texnikasi, akademik izohli lug'atlar, tilshunoslik, o'zlashma so'zlar, semantizatsiya.

Ma'lumki, o'quv lug'atlariga, bugungi kun nazari bilan qaraganda, antropotsentrik lug'at talqinida qarash urf bo'ldi. Mohiyatan qaraganda ham, lingvotsentrik lug'atlardan farqli o'laroq antropotsentrik lug'atlar insonlar hayotiga to'g'ridan-to'g'ri xizmat qilishi uchun yaratiladi.

Olima B.Bahriddinova o'zining —O'zbekistonda o'quv lug'atchiligining nazariy va amaliy masalalari|| nomli monografiyasida o'quv lug'atining tavsifiy belgilari sifatida ta'limiy maqsadga yo'nalganlik, hajman chegaralanganlik, til (ona tili yoki boshqa til) o'qitish uchun mo'ljallanganlik xususiyatlarini ustuvor deb hisoblaydi. Shuningdek, ta'lim berish, ma'lumot berish, me'yorlashtirish, tizimlashtirish, muvofiqlashtirish, til o'rgatish holatlarini esa o'quv lug'atining asosiy vazifalariga kiritadi. Albatta, ko'rsatilganlar o'zlashma so'zlar o'quv izohli lug'ati uchun ham muhimdir. O'quvchilarda o'zlashma so'z haqida ma'lumot olish uchun muntazam holatda ehtiyoj mavjud bo'ladi. Lug'at bu jarayonda dastlab ma'lumot berish vazifasi bilan o'quvchini qanoatlantiradi. Me'yorlashtirishdan esa nutq jarayonida – og'zaki va yozma nutq pragmatikasida ehtiyoj sezadi. Og'zaki muloqotda ko'proq o'zlashmani to'g'ri talaffuz qilish, urg'u bilan bog'liq muammolari yuzaga chiqsa, yozma jarayonda grafik shakli muhim rol o'ynaydi. O'zlashmalardan to'g'ri foydalanish esa har ikki nutq shakli uchun ham birdek ahamiyatga ega. Bundan tashqari, muvofiqlashtirish vazifasi ham muhim sanalib, o'zlashmalar orfografiyasining imlo va izohli lug'atlarga muvofiqligi, leksikografik semantizatsiyasining o'quv, umumiy, akademik izohli lug'atlar uzluksizligiga asoslanishi kabilarda o'z ta'siriga ega bo'ladi. Olimaning yozishicha, XX asrning ikkinchi yarmida dunyo leksikografiyasida —o'quv lug'atchiligi|| nomli amaliy fan shakllandi. U o'quv lug'atiga —so'zligi ma'lum bir mezon asosida tartiblangan, o'quv-uslubiy talabga javob beradigan, ta'lim oluvchining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, ma'lumotni tezkor va qulay taqdim etishga mo'ljallangan antropotsentrik vosita" [1] – deb ta'rif beradi.

O'quv izohli lug'atga kiritiladigan o'zlashmalarning tanlanishi muhim jarayondir. Bu bir tomondan, o'quvchilarning yosh darajasiga ko'ra belgilansa, ikkinchi tomondan esa, bugungi kun muloqotida o'zlashmaning aktualligi ham talab etiladi. Ayniqsa, yaratiladigan yangi

o'zlashmalarning o'quv izohli lug'ati o'quvchilar uchun jozibador bo'lishi shubhasiz. O'quvchilarning lug'at so'zliklari bilan ishlash jarayonida ularni manba tildagi asosi – etimologik ma'nosiga qiyosan o'rganish kompetensiyasi shakllanadi. Yangi davr o'zlashma so'zlarining til zaxira boyligida katta miqdorga ega bo'lishi nutq madaniyatida ulardan foydalanish me'yorini ham talab etadi.

Yuqori saviyali o'zbekcha-inglizcha lug'atlarni yaratish yanada ko'proq ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimiz jadal taraqqiyot yo'lida ildam odimlarkan, har bir soha vakili bu borada o'z hissasini qo'shgani kabi, tilshunos-filologlarning mehnati tilimiz mavqe'i va o'rganilish (shu asnoda tanilish) darajasini yanada yuksaltirishda namoyon bo'ladi. Adib Suvon Meli bu jarayonni shunday ta'riflaydi: "Mustaqillik bizga jahon badiiy maydonida mustaqil subyekt sifatida chiqish imkonini berdi. Bu ham imkoniyat, ham katta mas'uliyat va izchil ijodiy mehnatdir. Biz endi jahonga mustaqil ma'naviy subyekt sifatida chiqishimiz zarur. "O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat" shiori buyuk ma'naviy qudratga da'vogarlikni ham o'z ichiga olishini unutmaslik lozim".[2]

O'zbek madaniyati, turmush tarzi, adabiyoti, tili hamda tarixiga g'arbiy madaniyat vakillari tomonidan ko'rsatilgan sezilarli qiziqish Temuriylar saltanati davrida ko'rsatila boshlagan. Bunga elchi va taniqli sayyoh Rui Gonsales de Klavixoning "Kundalik"lari [3] yorqin misol bo'la oladi. (Ushbu kundalikning Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti bitiruvchisi Ulug'bek Jo'rayev tomonidan bevosita ispan tilidan tarjima qilinib, "Zarqalam" nashriyotida chop etilishi esa juda quvonarli holat.) Kanadalik sharqshunos olimi Mariya Sabtelni esa Alisher Navoiy ijodi bo'yicha shug'ullangan zamondosh tadqiqotchilar safidan munosib joy olgan.

Ammo o'zbek madaniyati va adabiyoti durdonalarini o'zbek tili mutaxassisi kabi hech kim yetarlicha ustamonlik bilan o'girolmaydi. Zamondosh ustoz tarjimon I.To'xtasinov va hamkasblari boshchiligida so'nggi yillarda A.Qodiriyning "O'tkan kunlar", Oybekning "Navoiy", G'afur G'ulomning "Shum bola" asarlari ingliz tiliga mahorat bilan tarjima qilindi va "Kecha va kunduz", "Yulduzli tunlar", "Humoyun va Akbar" asarlarini ham ingliz tiliga tarjima qilib, o'zbek adabiyotining eng sara namunalari ommalashtirish istiqbol rejalar qatoriga kiritilgan. Ustoz To'xtasinov tomonidan yaqindagina o'zbek romanchiligining g'oyatda o'tkir tilli, yuqori saviyali namunasi bo'lmish Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asarining ingliz tiliga o'girilishi ham xalqimizning ulkan yutug'i bo'ldi.

Biroq o'zbek tilidan jahonning boshqa ilg'or tillariga qilingan tarjimalar ko'lami jahon adabiyoti durdonalarining o'zbekchaga o'girilishi kabi yuqori emas. Taniqli yozuvchi Muhammad Ali bu borada, "afsuski, iliq gaplar aytish qiyinligini, bu ish o'z holiga tashlab qo'yilgani va tarjimalar ham tasodifan ro'y berayotganini" ta'kidlaydi va samarali yechim sifatida boshqa millatlar tajribasini, ya'ni xorijiy tillarga o'girishga arzigulik o'zbek asarlari ro'yxatini tuzib, hukumatdan ularning tarjimasini moddiy qo'llab quvvatlashini so'rash lozimligini ilgari suradi[4].

Yuqoridagilarni hulosa qilib aytganda O'zbek tilida shaxs belgisini ifodalovchi sifatlarning leksikografik jihatdan yo'lga qo'yilishi tilshunoslik oldida turgan o'ziga xos muammo va masalalarni sinchiklab ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bu sifatlarni izohlashda uchraydigan leksik muammolarni yoritish uchun leksikografik tadqiqotlar, tadqiqotlar va tadqiqotlar olib borilishi kerakligini belgilab beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bahriddinova B. O'zbekistonda o'quv lug'atchiligining nazariy va amaliy masalalari. Monografiya. – Qarshi: Fan va ta'lim. 2020. –B. 20
2. Suvon M. Tarjima millatni jahonga tanitadi. – T., 2014. 08.02. <http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/tarjima-millatni-jahonga-tanitadi-2007>
3. Хамраева Н. Буюк соҳибқирон Амир Темур ҳориж муаррихлари талқинида. Диссертация. – Қ., 2015.
4. Muhammad Ali: 08 Февраля 2014. Tarjima millatni jahonga tanitadi. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasi, 2007 yil 13-son. <http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/tarjima-millatni-jahongatanitadi-2007>